

УДК 347.948.2

І. В. Пиріг, доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ТА ЕКСПЕРТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Проведено ґрунтовний аналіз поняття «забезпечення» на стадії досудового провадження, визначено його види. Надано характеристику понять криміналістичного та експертного забезпечення досудового розслідування. Розглянуто складові експертного забезпечення досудового розслідування у взаємозв'язку із судово-експертною діяльністю.

Ключові слова: забезпечення, досудове розслідування, експертна діяльність, експертне забезпечення.

Проведен фундаментальный анализ понятия «обеспечение» на стадии досудебного расследования, определены его виды. Дана характеристика понятий криминалистического и экспертного обеспечения досудебного расследования. Рассмотрены составляющие экспертного обеспечения досудебного расследования во взаимосвязи с судебно-экспертной деятельностью.

Ключевые слова: обеспечение, досудебное расследование, экспертная деятельность, экспертное обеспечение.

The fundamental analysis of concept «is conducted providing» on the stage of pre-trial investigation, his kinds are certain. Description of concepts of the criminalistics and expert providing of pre-trial investigation is given. The constituents of the expert providing of pre-trial investigation are considered in intercommunication with judicial-expert activity.

Key words: providing, pre-trial investigation, expert activity, expert providing.

Одним із завдань кримінального провадження є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування (ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України)). Виконання цього завдання неможливе без упровадження в практику боротьби зі злочинністю сучасних науково-технічних засобів, нових методів виявлення та вилучення об'єктів, пов'язаних зі злочинном, сучасних методик експертних досліджень. Від кількісного та якісного показників забезпечення досудового розслідування сучасними досягненнями науки і техніки значною мірою залежить швидкість розслідування, повнота та якість зібраних матеріалів кримінального провадження.

Досягнення ефективності будь-якого виду людської діяльності, включаючи й

діяльність з розслідування кримінальних правопорушень, неможливе без відповідного його забезпечення. Саме слово «забезпечувати» означає постачати щось у достатній кількості, задовольняти певні потреби, створювати умови для здійснення чого-небудь, гарантувати щось, захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки [1, с. 19]. За іншим визначенням «забезпечення» є комплексом заходів, спрямованих на конкретну діяльність для досягнення конкретної мети [2, с. 114]. Змістовному аналізу поняття «забезпечення» в юридичній літературі присвячено достатньо наукових робіт. Однак серед науковців і досі тривають дискусії з приводу значення цього поняття, його змісту, сфери застосування і навіть взагалі можливості використання в юриспруденції.

Тому метою цієї статті є ґрунтовний аналіз поняття «забезпечення» на досудовому провадженні, визначення його видів, характеристика криміналістичного та експертного забезпечення у взаємозв'язку із судово-експертною діяльністю.

Ґрунтовний аналіз терміну «забезпечення» в окремих галузях юриспруденції наведено О. І. Ієрусалімовим [3, с. 12—16] та авторами монографії за редакцією В. Д. Суценка [4, с. 8—10]. Доцільно докладніше зупинитися на тлумаченні суті цього терміну стосовно діяльності з розслідування кримінальних правопорушень.

Кримінальне провадження складається з певних стадій [5, с. 23]:

- 1) досудове розслідування;
- 2) підготовче провадження;
- 3) судовий розгляд;
- 4) провадження в суді апеляційної інстанції;
- 5) провадження в суді касаційної інстанції;
- 6) виконання судових рішень;
- 7) провадження у Верховному Суді України;
- 8) провадження за нововиявленими обставинами.

Кожна з цих стадій має свої цілі та завдання, відповідні їм засоби досягнення та суб'єктів, що здійснюють діяльність з виконання завдань.

Процесуальне та криміналістичне забезпечення доказування на судових стадіях кримінального процесу розглянуто в кандидатській дисертації О. І. Чучукало [6]. На думку автора, «криміналістичне забезпечення процесу доказування при провадженні судового слідства слід визначити як діяльність по створенню належних умов для отримання і сприйняття суддями криміналістичних знань і придбання відповідних вмінь та навичок щодо застосування у процесі доказування криміналістичних засобів, методів і прийомів з метою всебічного, повного та об'єктивного розгляду справ у суді». Відповідно, процесуальне забезпечення доказування в судовому розгляді автор визначає як систему «нормативних засобів досягнення мети доказування та діяльність, що базується на цій системі і охоплює формування у суддів знань та вмінь, необхідних для її здійснення» [6, с. 12—13].

Досудове розслідування є стадією кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності (ст. 3 КПК України).

Є. Д. Лук'янчиков характеризує стадію досудового провадження як таку, що

«передую судовому розгляду, створює передумови для успішного вирішення судом основних питань судочинства і, звичайно, відрізняється від судового розгляду справ. Зазвичай воно починається, коли відомі не всі обставини вчинення злочину, недостатньо відомостей про особу, яка його вчинила, або вони відсутні взагалі» [7, с. 18]. Погоджуючись з наведеними тезами науковців щодо значення досудового розслідування, слід зазначити, що ця стадія кримінального провадження є найдинамічнішою, у процесі якої використовують усі можливості не лише слідства, а й оперативних, експертних та інших підрозділів, задіяних у розслідуванні.

У криміналістиці термін «забезпечення» з'явився у 1980-х роках і застосовувався у словосполученні «техніко-криміналістичне забезпечення» [8; 9]. Також йшлося про «методико-криміналістичне забезпечення» [10], «науково-методичне забезпечення» [11; 12], «наукове забезпечення» [13; 14]. Проблематику науково-методичного забезпечення розслідування злочинів висвітлено в публікаціях В. П. Бахіна та В. К. Лисиченка [11, с. 5—8], а також у кандидатській дисертації І. В. Гори [12]. Під науково-методичним забезпеченням вони розуміють створення умов для запровадження досягнень науки і техніки в практику боротьби зі злочинністю (апробація, уточнення умов і порядку застосування, розроблення методичних рекомендацій чи інструкцій, підготовка користувачів тощо) [11, с. 6].

Проблеми інформаційного забезпечення розслідування злочинів також досліджено в багатьох наукових працях. Так, у своїй монографії Є. Д. Лук'яничков розглядає поняття інформаційного забезпечення як «систему виявлення, дослідження, фіксації та вилучення інформації передбаченими законом засобами з метою формування на її основі судових доказів і використання для встановлення істини у кримінальній справі» [7, с. 84—85]. Як окреме криміналістичне вчення розглядає інформаційно-довідкове забезпечення розслідування злочинів В. В. Бірюков: «Інформаційно-довідкове забезпечення розслідування злочинів — це окреме криміналістичне вчення, предметом якого є знання про організацію та функціонування інформаційних систем незалежно від їх основного призначення та відомчої належності, порядок отримання облікової інформації та особливості її використання в розслідуванні» [15, с. 65].

Найбільш узагальненого значення набуло поняття криміналістичного забезпечення в працях А. В. Іщенка та В. В. Матвієнка. Під криміналістичним забезпеченням автори розуміють сукупність інформаційної, наукової та науково-методичної складових, що відіграють суттєву роль у підвищенні результативності слідчої діяльності [4, с. 13]. За визначенням А. В. Іщенка, І. О. Ієрусалімова, Ж. В. Удовенко, «криміналістичне забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві — самостійна, ефективна, специфічна діяльність відповідних суб'єктів зі створення необхідних умов для отримання шляхом криміналістичної освіти криміналістичних знань та використання криміналістичної техніки в передбаченій законом діяльності суб'єктів процесу доказування на досудовому слідстві по збиранню, дослідженню, перевірці та оцінці фактичних даних (доказів) і використання їх з метою встановлення істини у кримінальній справі» [16, с. 99]. В іншій праці А. В. Іщенко, І. П. Красюк, В. В. Матвієнко визначають криміналістичне забезпечення методики розслідування окремих видів злочинів як складне, багатопланове комплексне поняття, головним змістом якого є самостійна специфічна діяльність вчених-криміналістів і практиків з розроблення нових, пристосування відомих науково-технічних досягнень, а також їх

впровадження в практику розслідування злочинів з метою оптимального вирішення її завдань [4, с. 17]. В обох визначеннях автори розглядають криміналістичне забезпечення як вид діяльності окремих суб'єктів з розроблення та впровадження в процес розслідування сучасних досягнень науки і техніки.

Дехто з науковців надає визначення криміналістичного забезпечення стосовно розслідування окремих видів злочинів. Як окремий самостійний напрям у розслідуванні злочинів — забезпечення діяльності правоохоронних органів відповідними криміналістичними рекомендаціями щодо виявлення та розслідування злочинів — розглядає криміналістичне забезпечення В. В. Лисенко. «Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів (діяльності правоохоронних органів), — зазначає він, — може бути визначено як система розробки та впровадження у практику розслідування злочинів криміналістичних рекомендацій, техніко-криміналістичних засобів та інформаційних технологій з метою оптимізації та підвищення ефективності процесу виявлення, розслідування та попередження злочинів. За змістом криміналістичне забезпечення характеризується як сукупність взаємопов'язаних дій: розробка криміналістичних рекомендацій; доведення до відома працівників правоохоронних органів результатів аналізу діяльності щодо виявлення та розслідування злочинів, змісту злочинної діяльності та даних про ефективні методи і засоби протидії злочинності; безпосереднє використання працівниками правоохоронних органів криміналістичних рекомендацій у практиці виявлення та розслідування злочинів» [17, с. 12]. Далі в докторській дисертації В. В. Лисенко акцентує увагу на криміналістичному забезпеченні розслідування податкових злочинів.

Розглядаючи розслідування незаконних порушень прав інтелектуальної власності, К. Є. Поджаренко під криміналістичним забезпеченням розуміє комплексну діяльність, спрямовану на формування умов постійної готовності правоохоронних органів до ефективного використання криміналістичних методів, засобів та рекомендацій, а також на реалізацію такої готовності в повсякденній практиці розкриття й розслідування зазначеної категорії злочинів [18, с. 16].

На увагу заслуговують й інші дослідження криміналістичного забезпечення окремих видів злочинів, зокрема, такі праці:

– Л. П. Паламарчук «Криміналістичне забезпечення розслідування незаконного втручання в роботу електронно-обчислюваних машин (комп'ютерів)» [19];

– О. В. Таран «Криміналістичне забезпечення розслідування злочинної діяльності у сфері порушення авторського і суміжних прав» [20];

– А. В. Хірсін «Криміналістичне забезпечення розслідування корисливо-наильницької організованої злочинної діяльності» [21].

Більшість науковців пов'язують поняття криміналістичного забезпечення із впровадженням теорії криміналістики в процес розслідування. Розглядаючи криміналістику як науку, що складається із загальної теорії, криміналістичної техніки, криміналістичної тактики та криміналістичної методики, потрібно було б розглядати зміст кожної із цих складових у теорії криміналістичного забезпечення. Саме так досліджує діяльність з криміналістичного забезпечення К. Є. Поджаренко: «складовими частинами структури такої діяльності є техніко-криміналістичне, тактико-криміналістичне і методичне забезпечення» [18, с. 7]. Оскільки криміналістична методика є останнім розділом криміналістики, що узагальнює наукові здобутки попередніх розділів, то, на наш погляд, слід говорити про техніко-криміналістичне

і тактико-криміналістичне забезпечення. Поняття техніко-криміналістичного забезпечення є більш сталим у криміналістиці. За визначенням В. О. Волинського, «техніко-криміналістичне забезпечення розкриття та розслідування злочинів — це організаційно-функціональна система, спрямована на створення умов постійної готовності служб і підрозділів органів внутрішніх справ до швидкого й ефективного рішення техніко-криміналістичних завдань і на практичну реалізацію цих умов з метою одержання, нагромадження, обробки криміналістично значущої інформації і її використання в процесі розкриття та розслідування злочинів» [9, с. 12]. Під тактичним забезпеченням досудового розслідування, на думку К. О. Чаплинського, слід розуміти науково сформовану та апробовану правоохоронною практикою систему рекомендацій, прийомів, комбінацій, операцій та оперативно-розшукових заходів у межах оперативного супроводження розслідування, що спрямована на розв'язання завдань кримінального судочинства [22, с. 6].

З огляду на наведені визначення зрозуміло, що поняття «забезпечення» є традиційним, усталеним в юридичній науці та набуває подальшого поширення, зокрема для характеристики діяльності з розслідування кримінальних правопорушень. На підставі аналізу поглядів науковців на цю проблему доцільно виокремити такі основні види забезпечення розслідування кримінальних правопорушень [23, с. 16]:

1) залежно від стадій кримінального процесу: забезпечення досудового розслідування; судового розгляду; провадження в суді апеляційної та касаційної інстанцій; виконання судових рішень; провадження у Верховному Суді України; провадження за нововиявленими обставинами;

2) залежно від галузей знань: кримінально-процесуальне, кримінально-правове, криміналістичне, оперативно-розшукове, психологічне забезпечення;

3) стосовно окремих видів злочинів: забезпечення розслідування насильницьких, корисливо-насильницьких злочинів, злочинів проти власності, у сфері господарської діяльності тощо;

4) стосовно окремих процесуальних дій: забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів, експертних досліджень, таємниці досудового слідства, безпеки учасників кримінального провадження, прав і свобод людини, профілактики злочинів тощо;

5) за змістом: науково-методичне, правове, матеріально-технічне, інформаційне, організаційне, кадрове тощо;

6) за видом діяльності суб'єктів, що беруть участь у розслідуванні: процесуальне (слідчий, інспектор-криміналіст), оперативно-розшукове (оперуповноважені), експертне (експерти, спеціалісти) забезпечення.

Кожна з виокремлених груп, на нашу думку, має значення як для практики розслідування кримінальних правопорушень, так і для розроблення та вдосконалення пов'язаних з ними наукових пошуків. Базуючись на визначенні поняття «забезпечення», заснованого на діяльності певного виду, що залежить від суб'єктів цієї діяльності, вважаємо останню групу в наведеній класифікації такою, що має доволі велике практичне значення для процесу розслідування кримінальних правопорушень.

Загалом експертна діяльність та її забезпечення на рівні наукової теорії досліджувалися недостатньо. Багато науковців приділяли увагу окремим проблемам судової експертизи або вирішували конкретні експертні завдання. Забезпечення

експертної діяльності (як і слідчої та оперативно-розшукової), на нашу думку, охоплює науково-методичне, правове, матеріально-технічне, інформаційне, організаційне, кадрове забезпечення. Зазначені види забезпечення М. Я. Сегай включає в зміст судово-експертної діяльності з відповідними суб'єктами — органами державної влади. У судово-експертній діяльності він виокремлює «чотири структурні блоки, або елементи цілісної системи, які забезпечують здійснення державної політики в галузі судової експертизи:

1) діяльність органів державної влади щодо правового забезпечення судово-експертної діяльності;

2) діяльність уповноважених органів державної влади, що здійснюють функції управління щодо кадрового, наукового, науково-методичного, фінансового забезпечення проведення судових експертиз;

3) діяльність головних суб'єктів судово-експертної діяльності, які здійснюють безпосереднє організаційне і науково-методичне забезпечення та проведення судових експертиз у державних судово-експертних установах;

4) діяльність учасників судочинства, причетних до проведення судових експертиз і використання їхніх висновків.

Зазначені структурні блоки з притаманними їм функціями і суб'єктами тісно взаємодіють між собою і створюють єдину систему судово-експертної діяльності» [24, с. 752]. Одне з визначень судово-експертної діяльності із зазначенням видів її забезпечення містить кандидатська дисертація Г. О. Стрілець: «врегульована законодавством діяльність судово-експертних установ, спрямована на проведення незалежних судових експертиз шляхом об'єктивного, всебічного і повного дослідження з дотриманням сучасних досягнень науки і техніки, організація роботи судово-експертних установ у цілому і їхніх структурних підрозділів, їх науково-методичне і інформаційне забезпечення, підбір та підготовка судово-експертних кадрів» [25, с. 12]. Автор під судово-експертною діяльністю також розуміє проведення експертиз з належним науково-методичним, інформаційним, організаційним і кадровим забезпеченням.

Висловлені думки науковців доволі повно відображають зміст експертного забезпечення судово-експертної діяльності. Однак не можна погодитися із включенням видів забезпечення у зміст експертної діяльності. На наш погляд, змістом експертної діяльності є пізнання певних об'єктів, процесів або явищ спеціальними методами з метою отримання нової інформації про них. Тому правове та кадрове забезпечення не можуть бути складовими самої експертної діяльності, але є необхідними для її здійснення. Правове забезпечення будь-якої діяльності в суспільстві є законотворчим процесом. Рішення щодо прийняття законодавчих актів, що стосуються експертної діяльності, повинні обговорюватися серед судових експертів та ухвалюватися з урахуванням їхніх пропозицій. Безумовно, експерти беруть участь у розробленні законів, науково та практично обґрунтовують їх доцільність, проте ця діяльність не є основною для них.

Що стосується підготовки кадрів, то за участі представників експертних установ мають бути сформульовані освітньо-кваліфікаційні характеристики, які висувають до майбутніх судових експертів. Підготовка самих експертів є частиною педагогічного процесу, яким мають займатися не експертні установи, а спеціалізовані навчальні заклади. На жаль, на сьогодні існує лише один навчальний заклад —

Навчально-науковий інститут № 2 Національної академії внутрішніх справ, який здійснює підготовку експертів освітнього рівня бакалавра та магістра. Таким чином, правове та кадрове забезпечення експертної діяльності, хоча і не є складовою експертної діяльності, проте є складовою цілісної концепції експертного забезпечення досудового розслідування і відіграє велику роль у розслідуванні злочинів.

Організаційне забезпечення як структурний елемент експертної діяльності, що базується на наукових засадах теорії управління, належить до загальної організації проведення експертизи в експертних підрозділах та організації проведення судовим експертом певної експертизи. Проте, на нашу думку, до експертної діяльності не належать дії слідчого з організації призначення експертизи та забезпечення проведення судових експертиз і діяльність уповноважених органів державної влади, що здійснюють функції управління судово-експертною діяльністю.

Підтвердженням тези, що науково-методичне забезпечення дійсно є складовою судово-експертної діяльності, є те, що процес дослідження базується на наукових методах і методиках, має творчий характер та є підґрунтям для наукових розробок у галузі судової експертизи і вдосконалення експертних методик. Науково-методичне забезпечення експертної діяльності є основною функцією судової експертології як науки.

Розглянувши поняття забезпечення в юридичній науці, його види, поняття експертної діяльності, можна дійти таких висновків. Поняття «експертне забезпечення» є значно ширшим, ніж поняття «експертна діяльність», та включає зазначені вище види діяльності. Експертне забезпечення потрібно розглядати безпосередньо як діяльність, спрямовану на вирішення завдань кримінального судочинства, та як окрему наукову теорію, що містить певну систему знань щодо ефективного використання засобів і методів такої діяльності. Отже, під експертним забезпеченням досудового розслідування потрібно розуміти окреме вчення, що є системою наукових положень і рекомендацій щодо оптимального комплексу дій з постачання суб'єктам судово-експертної діяльності необхідних науково-методичних, правових, матеріально-технічних, інформаційних, організаційних, кадрових та інших ресурсів для вирішення покладених на них завдань.

Список використаної літератури

1. *Словник української мови* : в 10-ти т. / за ред. І. К. Білодіда. — К. : Наукова думка, 1972. — Т. 3.
2. *Терміни і поняття в законодавстві України* : наук.-практ. слов.-довід. / укл. О. Ф. Скакун, Д. М. Бондаренко. — Харків : Еспада, 2003. — 512 с.
3. Єрусалімов І. О. Поняття «забезпечення» у юридичній науці / І. О. Єрусалімов // *Науковий вісник Київ. нац. ун-ту внутр. справ.* — 2007. — Вип. 1. — С. 11—16.
4. *Іщенко А. В.* Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів : монографія / Іщенко А. В., Красюк І. П., Матвієнко В. В. — К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2002. — 212 с.
5. *Кримінальний процес* : підручник / [Грошевий Ю. М., Тацій В. Я., Туманянц А. Р. та ін.] ; [за ред. Тацій В. Я., Грошевого Ю. М., Капліної О. В., Шило О. Г.]. — Харків : Право, 2013. — 824 с.
6. *Чучукало О. І.* Процесуальне та криміналістичне забезпечення доказування на судових стадіях кримінального процесу України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза» / О. І. Чучукало. — К., 2004. — 18 с.

7. Лук'яничков Є. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів : монографія / Є. Д. Лук'яничков. — К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. — 360 с.
8. Винберг А. И. Совершенствование деятельности судебно-экспертных учреждений по технико-криминалистическому обеспечению раскрытия и расследования преступлений : учеб. пособ. / А. И. Винберг. — М. : Академия МВД СССР, 1988. — 77 с.
9. Волинский В. А. Техничко-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений : пособие / В. А. Волинский. — М. : Изд-во ВНИИ МВД РФ, 1994. — 80 с.
10. Криминалистика : учебник / под. ред. В. А. Образцова. — М. : Юристъ, 1999. — 744 с.
11. Бахін В. П. Проблеми науково-методичного забезпечення слідчої діяльності / В. П. Бахін, В. К. Лисиченко // Теоретичні та практичні проблеми використання можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті й розслідуванні злочинів : зб. наук. праць. — К. : Укр. акад. внутр. дел, 1996. — С. 5—8.
12. Гора И. В. Научно-методическое обеспечение расследования преступлений : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Гора Ирина Витальевна. — К., 1996. — 176 с.
13. Ищенко А. В. Организационные аспекты научного обеспечения проблем следственной тактики / А. В. Ищенко // Теоретические и практические проблемы обеспечения раскрытия и расследования преступлений криминалистическими методами и средствами. — К. : Укр. акад. внутр. дел, 1992. — С. 57—66.
14. Ищенко А. В. Научное обеспечение практики борьбы с преступностью / А. В. Ищенко, Н. С. Карпов. — К. : Центр учеб. лит-ры, 1997. — 110 с.
15. Бірюков В. В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів : монографія / В. В. Бірюков. — Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009. — 664 с.
16. Іщенко А. В. Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів : навч. посіб. / Іщенко А. В., Ієрусалимов І. О., Удовенко Ж. В. — К. : Центр навч. літ-ри, 2007. — 160 с.
17. Лисенко В. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування податкових злочинів : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Лисенко Володимир Васильович. — К., 2005. — 499 с.
18. Поджаренко К. Є. Криміналістичне забезпечення розкриття і розслідування злочинних порушень прав інтелектуальної власності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / К. Є. Поджаренко. — К., 2009. — 18 с.
19. Паламарчук Л. П. Криміналістичне забезпечення розслідування незаконного втручання в роботу електронно-обчислюваних машин (комп'ютерів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза» / Л. П. Паламарчук. — К., 2009. — 18 с.
20. Таран О. В. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинної діяльності у сфері порушення авторського і суміжних прав : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза» / О. В. Таран. — К., 2005. — 19 с.
21. Хірсін А. В. Криміналістичне забезпечення розслідування корисливо-насилницької організованої злочинної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза» / А. В. Хірсін. — К., 2006. — 18 с.
22. Чаплинський К. О. Тактичні основи забезпечення досудового розслідування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / К. О. Чаплинський. — Дніпропетровськ, 2011. — 36 с.
23. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія / І. В. Пиріг. — Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2015. — 454 с.

24. *Сегай М. Я.* Судова експертологія — наука про судово-експертну діяльність / М. Я. Сегай // Вісник Академії правових наук. — 2003. — № 2-3. — С. 740—762.

25. *Стрілець Г. О.* Генезис системи судово-експертних установ у Україні та напрямки їх діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Г. О. Стрілець. — К., 2009. — 16 с.

Стаття надійшла до редакції 14.02.2018 р.